

УДК 316.455 : 316.485.26

DOI <https://doi.org/10.33120/popp-Vol16-Year2024-171>

Чорна Лідія Георгіївна

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
завідувачка відділу психології малих груп

та міжгрупових відносин,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-8107-7573>

Lidiya.Chorna@ispp.org.ua

СОЦІАЛЬНА ПЕРЦЕПЦІЯ АУТГРУПИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Актуальність. Соціальна перцепція українцями російсько-української війни і росіян як аутгрупи є важливим складником ідентифікаційних процесів серед українців як великої соціальної групи.

Мета роботи – визначити теоретичні засади дослідження соціальної перцепції аутгрупи і на цій основі здійснити емпіричне дослідження структури семантичних уявлень українців про росіян під час російсько-української війни; презентувати результати оригінального емпіричного дослідження соціальних репрезентацій українців про росіян (вибірка – 165 осіб, магістранти за спеціальностями “військова психологія”, “дипломатична служба”, “управління закладами освіти”).

Результати. Визначено теоретичні засади розуміння соціальної перцепції аутгрупи, а саме: етика взаємодії представників інгрупи і аутгрупи передбачає справедливість оцінок їхніх дій та співвіднесення атиюдів груп із соціальною ситуацією; міжгрупова упередженість наявна тоді, коли аутгрупа отримує не просто нижчі оцінки, ніж інгрупа, а хибні і несправедливі оцінки; міжгрупова упередженість є окремим випадком міжгрупової перцепції. Ці теоретичні засади стали підґрунтям емпіричного дослідження. За результатами анкетування та проведеного факторного аналізу з’ясовано семантичну структуру уявлень українців про росіян. Визначення історичних причин російсько-української війни та ідентифікаційні процеси серед українців представлено як основні ознаки фактору, що робить найбільший внесок у сумарну дисперсію показників. Водночас негативні аутгрупові означення росіян хоча й наявні, але не визначають сутність перцепції росіян серед умовної групи українців, яка взяла участь у дослідженні. Негативну соціальну перцепцію українцями росіян означено як справедливо-релевантну їхнім ворожим діям, що співвідноситься із загальними для всіх суб’єктів соціальної взаємодії етичними нормами оцінювання.

Ключові слова: міжгрупова взаємодія; інгрупа; аутгрупа; соціальна перцепція; стереотипи; упередження; війна.

Lidiia G. Chorna

Ph.D., senior researcher,
head of the Small group psychology
and intergroup relations Laboratory,
Institute for Social and Political Psychology of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-8107-7573>
Lidiya.Chorna@ispp.org.ua

**SOCIAL PERCEPTION OF THE OUTGROUP
IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR**

Relevance. The social perception of events occurring during the Russo-Ukrainian war, their interpretation, as well as the specifics of outgroup perception, are crucial in the identification processes among Ukrainians as a large national group. The European communicative space in discussing war-related issues should rely on the current group orientations of Ukrainians towards Russians, as well as on the typical discourses of Ukrainian-Russian relations.

Objective: to define the theoretical foundations for studying the social perception of the outgroup and, based on this, to conduct empirical research on the structure of semantic representations of Ukrainians about Russians during the Russo-Ukrainian war.

Methodology. The article draws on theoretical generalizations concerning intergroup interaction. It also includes the results of original empirical research on the social representations of Ukrainians about Russians (based on a sample of master's students specializing in 'military psychology,' 'diplomatic service,' 'management of educational institutions,' 165 individuals).

Results. The ethics of interaction between ingroup and outgroup members, which presupposes fairness in assessing their actions and aligning group attitudes with the social context, must be considered when assessing bias towards the outgroup or a truly fair representation of its essence. Intergroup bias is discussed when the outgroup receives not only lower assessments than the ingroup but also false, negatively distorted, and unfair ones. Intergroup bias represents a specific case of intergroup perception and interaction. According to the survey results using Principal Component Analysis, the semantic structure of such perceptions was presented. The identification of the historical causes of the Russo-Ukrainian war and identification processes among Ukrainians constitute the main features of the factor that contributes most to the variance of the research indicators. The designation of Russians as enemies based on their actions form the content of the social representations of the respondents. The negative social perception of Russians by Ukrainians is defined as justifiably relevant to their hostile actions, which correlates with the general ethical norms of evaluation for all participants in social interaction.

Keywords: intergroup interaction; ingroup; outgroup; social perception; stereotypes; prejudice; war.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Здобутки соціальної психології визначаються викликами соціальної ситуації та можливостями суспільства (Ross, Lepper, & Ward, 2010). Це твердження що ґрунтується на результатах аналізу розвитку світової соціальної психології, здебільшого американської, стосується будь-якої галузі науки, але щодо соціальної психології конгруентність специфіки ситуації та наукової продукції є найбільш очевидною. На нашу думку, ця теза також є логічним наслідком багаторічних психологічних досліджень соціальної перцепції, а також інтерпретації впливу ситуації та особистості на оцінювання досягнень і вчинків соціальних індивідів (Ross, 1977; Ross, & Nisbett, 1991) під кутом зору самої психології. Провідні методологи соціальної психології Лі Рос, Марк Леппер та Ендрю Ворд, зайнявши рефлексивну метапозицію щодо власної професійної діяльності, здійснили апроксимацію теорії ситуативних детермінант поведінки людини, її суджень та рішень, оцінного сприйняття соціальної реальності до розвитку власне психологічних знань. Порівняння впродовж тривалого історичного періоду (з 30-х років минулого століття до нульових теперішнього) викликів та суспільних явищ – з одного боку, та концептів і теорій соціальної психології – з другого, стало підґрунтям для виявлення специфічних зв'язків між ними. Так, дослідження феноменології агресії, авторитаризму і слухняності, стереотипів та упереджень, емпатії і точності сприйняття, конформізму, міжгрупових конфліктів, соціальних фасилітації та байдикування, деіндивідуалізації і “невтручанням свідків” у ситуаціях, які потребували захисту людини від насилля, є “відповіддю” соціальних психологів на появу ідеології фашизму та її жахливі соціальні наслідки, трагедію Голокосту, маккартизм, сегрегацію, війну у В'єтнамі і конфлікт між поколіннями, холодну війну і розпад СРСР, тероризм і глобалізацію. За нашими підрахунками, близько половини концептів, теоретичних конструктів або понять (43 з 86), представлених в аналітичному дослідженні історичних впливів на соціальну психологію, прямо або опосередковано пов'язані з впливом соціальної групи на особистість та її поведінку (*ibid.*, p. 14). Хоча наш умовний розподіл наведених теорій і концептів на “групові” та “індивідуальні” (тобто на ті, що описують взаємодію соціальних індивідів у групі або спільноті й відбуваються під впливом групової ідентичності, і на ті, які стосуються психічного функціонування окремої особи в соціумі) і базується на суб'єктивному оцінюванні, проте таке розрізнення, на нашу думку, не потребує додаткових процедур верифікації. Так, наприклад, є очевидна, зрозуміла більшості психологів,

різниця між афективним прогнозуванням як суто індивідуальним процесом і ефектом впливу меншості на більшість у групі.

Отже, проста і банальна, на перший погляд, теза про зв'язок суспільних потреб і проблематики соціально-психологічних досліджень знайшла своє підтвердження в обґрунтованому та блискучому аналізі вищезгаданими авторами відповідності конкретних суспільних запитів, викликів, загроз, колективних тривог і типових моделей поведінки, що описували соціальну ситуацію, науковим закономірностям, підходам, емпіричним верифікаціям і теоретичним узагальненням, які пояснювали ситуацію і таким чином прогнозували її розвиток, попереджали про ризики негативних соціальних явищ.

В українських реаліях російсько-українська війна є тим провідним, екзистенційним чинником, який має визначати порядок денний досліджень у вітчизняній соціальній психології, як загалом і у всіх інших галузях науки. Соціальна перцепція реальності, того, що відбувається під час війни, інтерпретація подій, їхня глибина і точність, сприйняття аутгрупи є важливими, коли йдеться про ідентифікаційні процеси серед українців. Війна – екстремальний вияв соціально-психологічної феноменології міжгрупової взаємодії. Коли ця феноменологія перестає виконувати свою зазвичай адаптаційну в мирних умовах взаємодії функцію зняття напруження, коли жарти, вербальні стереотипи та упередження представників однієї з груп про представників іншої перестають бути запобіжниками поведінкової агресії, то соціальні індивіди вже більше не отримують, відносно зручно і без шкоди, задоволення від своєї схильності до агресії (Freud, 1917), а групові упередження переростають у стигматизацію аутгрупи, війну та геноцид. Таким чином конкурентні, потенційно етноцентричні і дискримінаційні міжгрупові відносини (Dovidio, & Gaertner, 2010) стають екстремально ворожими, агресивними, небезпечними для життя соціальних індивідів. В умовах міжгрупового конфлікту стереотипи набувають ще більшої стійкості та екстремальності (Hogg, & Gaffney, 2018), тому соціально значущим є те, чи не затьмарюють стереотипи та упередження сприймання українцями реальності.

Також у контексті загарбницької війни групи-агресорки проти іншої групи і в контексті ведення справедливої війни мирної групи проти групи-агресорки варто сформулювати виважене визначення особливостей міжгрупового сприйняття. Чи є справедливим традиційне використання понять групових стереотипів та упереджень для об'єктивного оцінювання мирною групою групи-агресорки? Чи є достатнім використання стереотипів та упереджень, за допомогою яких зазвичай у підручниках із соціальної психології описують міжгрупову взаємодію, у характеристиці

ставлення мирної групи до вороже налаштованої групи? Соціальна перцепція аутгрупи з боку інгрупи має набути точних й етичних дефініцій. Некритично поширювана серед пересічних громадян, а часом і серед науковців думка про те, що дегуманізація аутгрупи відбувається з обох сторін воєнного конфлікту, насправді урівноважує відповідальність сторін, нападника і жертви, за агресію, знецінює страждання групи, яка захищається, нав'язує останній хибну думку про власну провину в розв'язуванні війни. Так, через багато років після війни представники групи, яка була ініціаторкою агресії, можуть як умову принесення власних вибачень потерпілій групі вимагати від останньої також вибачень за жертви з боку нападника, тобто собі, забуваючи про те, хто саме розпалював міжгрупову агресію, використовував міжгрупову упередженість та розпочав війну (Štambuk et al., 2022). Термінологія і дискурси наукового аналізу міжгрупової взаємодії під час війни мають бути позбавлені власних стереотипних уявлень про стереотипи та упередження як єдині і спрощені когнітивні схеми оцінювання групами своєї взаємодії.

Російсько-українська війна та її причини мають бути чітко усвідомлені не лише українцями, а й представниками груп-сусідів, усіх інших національних, етнічних груп, які представляють держави глобального світу. Тому дослідження змісту і структури семантичних уявлень українців про російсько-українську війну є практично значущим. Принаймні європейській комунікативний простір в обговоренні проблем російсько-української війни має спиратися на групові настановлення українців щодо росіян, на типові дискурси та пояснення ними соціальної реальності взаємодії між українцями і росіянами, яка передувала війні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор; виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Хоча соціальну перцепцію зазвичай розглядають у контексті міжособової взаємодії, але її типовими механізмами є феномени міжгрупових відносин – стереотипізація та ідентифікація (Слюсаревський та ін., 2018). Незважаючи на те, що до цих механізмів відносять також і ті, що описують міжособове сприйняття (рефлексія, емпатія, каузальна атрибуція), усе ж таки в соціальній перцепції насамперед ідентифікаційні процеси і, як наслідок, стереотипи супроводжують процеси когнітивного опрацювання соціальної реальності. Тут варто зазначити, що процеси самоідентифікації соціального індивіда неможливі без соціальних категоризацій, без міжгрупових порівнянь, без віднесення самого себе до певної групи (Tajfel, et al., 1971; Tajfel, & Turner, 1986). Тобто ці процеси пов'язані з мисленням, а його продуктом є образ себе та іншої людини або групи

людей. Але використання мислення в процесах соціальної перцепції є таким собі ідеалізованим уявленням про дорослу людину, яка осмислено ставиться до власного життя і ледве не щодня рефлексує про свою соціальну сутність. Зазвичай унаслідок автоматизації процесів сприймання та оцінювання соціальної реальності ці первісні образи, як продукти мислення, переростають в узагальнені, типові, спрощені та стійкі образи, тобто стереотипи.

Наразі стереотип визначають як надмірно узагальнене переконання (Dovidio, & Gaertner, 2010), а в контексті сприйняття соціальних груп одна однією – як сукупність спільних переконань щодо групи. Стереотип також розглядають як специфічний різновид соціального настановлення (атитюда), яке регулює соціальну поведінку (Слюсаревський та ін., 2018; Hogg, & Gaffney, 2018). Зазначимо: атитюд ми розуміємо як соціальне настановлення.

Якщо класифікувати атитюди на нестійкі, ригідні і творчі, то стереотип можна визначити як ригідний атитюд.

В англійській літературі (Dovidio, & Gaertner, 2010) міжгрупову упередженість (intergroup bias) пов'язують зі *стереотипами* як надмірно узагальненими переконаннями (overgeneralized beliefs), *упередженнями* (*prejudice*) як упередженими соціальними настановленнями (biased attitudes) та *дискримінацією*, яка є несправедливим поводженням (unfair treatment) з представниками аутгрупи, тобто Іншим. Стереотип відносять до когнітивної сторони процесу, упередження – до афективної, а дискримінацію – до поведінкової (Dovidio et al., 1996; Fiske et al., 2002). Частково стереотип є раціоналізацією упередження (Jost, & Major, 2001). Стереотипи бувають позитивними, нейтральними і негативними (Орбан-Лембрик, 2006; Stangor, 2016; Hogg, & Gaffney, 2018). Позитивні стереотипи можуть мати негативні наслідки (Kay et al., 2013), зокрема через невідповідність соціальних очікувань досягненням конкретного представника групи.

Незважаючи на досить тривалий період досліджень стереотипів та упереджень у психології, якій можна назвати історичним (Lippmann, 1922; Allport, 1954; Pettigrew, 1959; Fiske et al., 2002), досі проблема їхньої операціоналізації та вимірювань становить методологічну проблему (Ross, Lepper, & Ward, 2010), особливо в контексті міжгрупової взаємодії. Так, зафіксовано, що інгрупові оцінки аутгруп зазвичай позитивні (DiDonato, Ullrich, & Krueger, 2011), але оцінки інгрупи все ж вищі, ніж оцінки аутгрупи. Таку упередженість означили як відносну (реляційну) інгрупову/аутгрупову упередженість, і вона завжди простежується всередині інгрупи, а от приниження чужої групи (outgroup derogation), негативні її оцінки, відступ від гуманних засад оцінювання

Іншого відрізняються від реляційної упередженості (Dovidio, & Gaertner, 2010). Таке пряме упереджене ставлення саме до чужої групи може бути особливо сильним серед тих, хто відчуває невдачу (Knowles, & Gardner, 2008). Крім того, відносну упередженість виявляють насамперед групи, які більшою мірою відрізняються одна від одної, а от поведінкова дискримінація інших характерна для тих груп, які відчувають загрозу власній ідентичності внаслідок своєї сприйнятої схожості на іншу групу (Jetten, Spears, & Postmes, 2004). Отже, традиційне трактування міжгрупової дискримінації як наслідку інгрупового фаворитизму є не зовсім правильним. Насправді ці два процеси можна розглядати як відносно незалежні. Реляційна міжгрупова упередженість характерна для більшості випадків міжгрупової взаємодії, а от пряма упередженість, коли аутгрупі відмовляють у гуманності, піддають її стигматизації та дискримінації, не є нормою соціальної взаємодії. Емпіричні результати дослідження реляційної “любовної” упередженості, тобто насамперед вияву патріотизму до власної групи, можуть сильно відрізнятись від прямої упередженості, тобто “ненависті-упередження” до аутгрупи (Dovidio, & Gaertner, 2010).

Варто також розрізнити поняття стереотипу (Brewer et al., 1981; Stangor, 2016) і соціальних репрезентацій (Moscovici, 2000). На нашу думку, останні акцентують увагу на змісті уявлень про соціальний об’єкт, а стереотипи наголошують на поширеності, узагальненості, типовості соціальних репрезентацій. Так, дослідження за допомогою Демографічного опитувальника сприймання українцями і поляками росіян та означення останніх як гордих, підвладних, егоїстичних, байдужих до інших тощо є вивченням соціальних уявлень (Пирог, & Шмиглюк, 2019). Хоча дослідники й стверджують, що ці уявлення є стереотипними, але, зважаючи на нерепрезентативний обсяг вибірки дослідження, важко судити про міру їхньої стереотипності. Здебільшого конотації респондентів про росіян є негативними, і це, на думку дослідників, відбиває соціальне тло дослідження (2015–2017 рр.) – конфліктну взаємодію між українцями, росіянами і поляками. Водночас негативні конструкти уявлень респондентів дослідники не називають упередженими.

Щоб визначити валентність атитюдів однієї соціальної групи щодо іншої, часто використовують шкалу соціальної дистанції (Bogardus, 1925). Так, згідно з останніми вимірюваннями соціальна дистанція української молоді щодо росіян (як громадян Росії) з 2021 по 2023 рік стала різко і значуще негативною (Дроздов, 2023). Цей показник з відносно нейтральних варіантів ставлення до росіян переріс у відверте їх виключення (exclusion) з усього українського соціального простору: від

3,79 бала, коли українська молодь просто не хотіла бачити росіян як колег по роботі або ж навчанню, до 6,16, коли молодь не воліє бачити росіян як гостей у країні або ж навіть загалом позбавляє їх права з'являтися в Україні. Загальнонаціональні опитування українців засвідчило ту ж саму, протягом 2013–2023 років, негативну динаміку рівня їхньої соціальної дистанції щодо росіян як мешканців Росії: від 2,70 бала до 6,38 (Паніотто, 2023). Якщо у 2013 році росіяни займали третю сходинку в рейтингу від найменшої до найбільшої соціальної дистанції (на першому місці були самі українці, на другому – російськомовні українці), то в 2023-му вони зайняли останню сходинку; у 2013 році росіяни були найкращими для українців за ставленням до етнічних груп серед усіх інших, а в 2023 – найгіршими. Водночас загальне ставлення українців до представників інших етнічних груп, незважаючи на російсько-українську війну, залишається на рівні середнього значення соціальної дистанції і навіть поліпшується. Так, у 2023 році завдяки зростанню за період війни позитивного ставлення українців до канадців, американців, німців і французів показник досяг значення 3,7, що свідчить про відкритість українців у взаємодії з представниками інших етнічних груп і толерантне до них ставлення.

Динаміка соціальних репрезентацій, соціальних атиюдів, стереотипів та упереджень визначається виявами міжгрупових відносин. Групи мобілізують репрезентативну діяльність для регуляції, передбачення та обґрунтування ставлення до членів інгрупи і аутгрупи (Giasomo di, 1980; Чорна, 2023). Тобто варто говорити про динаміку соціальної перцепції залежно від ситуації, а також відповідні її форми і характеристики.

Стереотипні уявлення про себе та інших інтроєктуються дітям дорослими, одними членами інгрупи – іншим, передаються з покоління в покоління, стають переконаннями. І тут уже не до повсякчасної осмисленості соціального сприйняття себе та інших. Актуалізація мислення і відмова від стереотипного сприйняття соціальної реальності відбувається в тих моментах буття індивіда, коли вже неможливо надалі послуговуватися стереотипами, взаємодіяти звичним способом, тобто настає кризовий період або в індивідуальному розвитку окремого індивіда, або загалом у суспільній динаміці. Іншими “стоп-ситуаціями” переривання стереотипного сприйняття дійсності є загрози ідентичності соціальних індивідів, тобто загрози фізичному існуванню групи, її цінностям, здобуткам, історії. У таких умовах поляризується сприйняття на “своїх” і “чужих”, групові норми стають більш жорсткими, а сама ідентичність кристалізується, проявлюється (Чорна та ін., 2023). Соціально-психологічне мислення реалізується в посиленні соціальних

категоризацій та інших ідентифікаційних процесах: рекатегоризації, тобто відмові від певної ідентичності, набутті іншої ідентичності, кроскатегоризації тощо.

Підсумовуючи, варто зазначити, що на сьогодні в психології упередження більшою мірою, ніж стереотипи, пов'язують з категорією справедливості. У якийсь момент міжгрупової взаємодії члени інгрупи можуть переглядати стереотипні уявлення про аутгрупу, тобто останні можуть переставати бути стереотипами. У контексті російсько-української війни варто більш чітко визначити методологічні засади дослідження соціальної перцепції аутгрупи, а також емпіричним шляхом досліджувати й фіксувати картину уявлень українців про росіян як аутгрупу, наявність у цій картині поверхових або сутнісних характеристик російсько-українських відносин, переважання в ній схематичних оцінних або причинно-наслідкових переконань про аутгрупу. Залежно від якості соціальної перцепції аутгрупи інгрупа й буде більш точно прогнозувати особливості міжгрупової взаємодії, передбачати її складнощі, бути більшою мірою матеріально, психологічно, морально готовою до кризових, здавалося б малоймовірних, ситуацій, зокрема й війни.

Мета роботи – визначити теоретичні засади дослідження соціальної перцепції аутгрупи і на цій основі здійснити локальне емпіричне дослідження структури семантичних уявлень українців про росіян під час російсько-української війни.

Методологія дослідження. Ми спиралися на теоретичні узагальнення з проблематики міжгрупової взаємодії, роль соціальної ідентифікації та самоідентифікації в процесах міжгрупової соціальної перцепції, а також результати оригінального емпіричного дослідження соціальних репрезентацій українців про росіян (на матеріалах вибірки магістрантів за спеціальностями “військова психологія”, “дипломатична служба”, “управління закладами освіти”).

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на розуміння соціальної перцепції як досить широкого поняття, яке охоплює процеси сприймання, розуміння, осмислення, оцінювання і є базисом міжгрупової взаємодії, а продукти цих процесів – перцептами і концептами, визначимо основні засади дослідження сприйняття аутгрупи.

1. Образ аутгрупи лежить у певному діапазоні її сприймання; він може бути складним і спрощено стереотипним; позитивним, нейтральним або негативним; правильним, умовно правильним або хибним; помилковим або спотвореним. Спотворено-негативні характеристики аутгрупи, на основі яких будується дискримінативна поведінка щодо неї, і є упередженням інгрупи. Негативний образ аутгрупи, сформований на

основі реальних неетичних щодо інгрупи дій аутгрупи, не є упередженням. Тут варто зазначити, що негативна оцінка аутгрупи не завжди є спрощеним стереотипом, коли надмірно узагальнено оцінюють Іншого. У контексті обговорюваної проблеми варто запитати: чи були в історії приклади негативного оцінювання великої соціальної групи, яке водночас не можна вважати упередженням. Так, населення нацистської Німеччини за своїми моральними рисами в абсолютній своїй більшості можна було охарактеризувати негативно. Лише одиниці серед німців не підтримували антигуманну нацистську ідеологію, і лише щодо цих одиниць ці негативні визначення і є стереотипно упередженими. Ми вважаємо, що про справжню упередженість ідеться тоді, коли аутгрупа отримує не просто нижчі оцінки, ніж інгрупа, а хибні, спотворено-негативні і несправедливі оцінки.

2. Варто говорити про міжгрупову упередженість як цілісний конструкт, що охоплює низку міжгрупових орієнтацій, зокрема переконання про риси і характеристики групи, а також несправедливі оцінки, афективні та поведінкові реакції на групи та їхніх членів. Тобто ідеться не про окремішність аутгрупових стереотипів, упереджень та дискримінацію, а про їхню єдність, хоча дослідники й зазначають, що між стереотипом та упередженням можуть бути складні зв'язки. Тут перед дослідниками відкривається цікаве поле для подальших наукових розвідок: який із складників міжгрупової упередженості є визначальним – когнітивний, афективний чи поведінковий? Чи може негативний стереотип не перерости в упередження і чи може позитивний визначати упередженість? І, як проблематизує С. Stangor (2016, р. 5), чи можуть позитивні оцінки аутгруп бути упередженням?

3. Завжди потрібно співвідносити інгрупові оцінки аутгрупи із соціальною ситуацією, наявністю соціального підґрунтя для її позитивних/негативних оцінок. Якщо одна з груп є агресором, дискримінує іншу групу, то негативні оцінки ворожої групи мирною не є упередженням, бо такі оцінки відбивають справедливе ставлення до дій групи-агресора.

4. Визначення поведінки представників однієї групи щодо іншої як упереджено-дискримінативної можливе лише в реальних умовах взаємодії соціальних індивідів. Незважаючи на стереотипне ставлення до представників аутгрупи, соціальні індивіди цілком здатні керуватися в кожному індивідуальному випадку етичними засадами взаємодії, оцінювати конкретну людину відповідно до її вчинків. В умовах війни належність до ворожої аутгрупи є сильним предиктором узагальненого сприйняття її членів. У контексті російсько-української війни і негативно-саркастичного стереотипу про “хороших росіян” умовою декатегоризації

росіян як рашистів, злодіїв та негідників є засудження ними дій своєї групи, зречення своєї належності до неї, по суті – вихід з неї, ідентифікація себе в новій соціальній категорії (наприклад, як громадян іншої країни) або об'єднання в соціальну групу, яка протистоїть ворожій “батьківській” групі.

5. Стереотипи виконують низку функцій у процесах міжгрупової взаємодії, зокрема адаптивні, тобто прогнозують з великою ймовірністю особливості поведінки Іншого, пояснюють, хоча й поверхово, його інакшість, однак якщо соціальна ситуація змінюється, а соціальні індивіди все ще використовують “застарілі” стереотипи, то вони, навпаки, виконують антипрогностичну функцію.

6. В операціоналізації соціальної перцепції груп варто брати до уваги її динаміку, зміни атитюдів та соціальних репрезентацій. Порівняння динаміки соціальної перцепції інгрупи і аутгрупи як синхронних або асинхронних процесів також є інформативним у діагностиці міжгрупової упередженості.

Міжгрупова упередженість – це окремий випадок міжгрупової перцепції і взаємодії. У неупередженій соціальній перцепції аутгрупи також можуть бути стереотипи. Але в такій перцепції переважає толерантне сприйняття аутгрупи, її інакшості, інших традицій, норм тощо і, відповідно, не проявляються негативні, емоційно навантажені атитюди, які ведуть до дискримінації. Неупереджена соціальна перцепція аутгрупи також передбачає її реалістичну оцінку, а така оцінка може бути і негативною. Якщо об'єктивно аутгрупа поводиться антигуманно, має ворожі атитюди проти Інших, дискримінує Інших, а тим більше веде війну проти Інших, порушує гуманні норми взаємодії між соціальними індивідами, то негативна соціальна перцепція такої аутгрупи є не упередженою, а справедливою. Стереотипні уявлення про таку групу стосуються лише невеликої частки представників такої групи, а щодо переважної її більшості вони не є спрощеними або схематизованими оцінками і відповідають їхній реальній поведінці.

Щоб дослідити уявлення, зокрема стереотипні соціальні репрезентації, українців про росіян, ми відібрали із засобів масової інформації та соціальних мереж низку поширених серед українців суджень про росіян, у тому числі й зневажливих їхніх означень як кацапів, різників тощо. Ці судження слугували основою для розроблення запитань анкети з визначення семантичної структури уявлень українців про росіян. Також до цієї анкети увійшли поширені в українському суспільстві судження щодо російсько-української війни. Щоб унеможливити двозначне трактування запитань, тобто забезпечити їхню надійність, вони попередньо дістали оцінку двох інших психологів, які

виступили в ролі експертів. Анкета містила когнітивні, емоційні та поведінково-настановчі компоненти соціальної перцепції. Запитання зі зневажливими стереотипними уявленнями про росіян, які давно вкоренилися у свідомості українців, перемежувалися із твердженнями, які фіксують знання історичних подій у відносинах між росіянами та українцями, оцінку актуальних подій війни. Спочатку анкета містила 73 запитання; після аналізу матриці інтеркореляцій між запитаннями було відкинуто ті з них, які мало корелювали між собою. Остаточний варіант анкети містив 46 запитань. Респонденти відтак мали висловити своє ставлення до суджень анкети. Традиційні номінативні позначки шкали Лайкерта, від “цілком так” до “зовсім ні”, було переведено в кількісні оцінки від 1 до 7 балів.

Вибірку склали 165 осіб – студенти інститутів міжнародних відносин (спеціалізація – дипломатична служба) та військового (спеціалізація – військова психологія), факультету психології КНУ імені Тараса Шевченка, магістерської програми “управління закладами освіти” Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. Серед опитаних 72,1% жінок і 27,9% чоловіків. Середній вік респондентів становив 28,3 років. Дослідження проведено в грудні 2023 року.

Для опрацювання масиву отриманих даних використано методи математичної статистики, зокрема програму статистичної обробки даних IBM SPSS (версія 23). За допомогою факторного аналізу методом головних компонент (Principal Component Analysis) проаналізовано семантичну структуру уявлень респондентів. За результатами дослідження вибудовано п'ятифакторну модель, яка пояснює 49,31% сумарної дисперсії.

Фактор 1. Історична обумовленість війни, ідентифікаційні процеси серед українців (13,53% дисперсії). Цей фактор яскраво двополосний, і в ньому об'єдналася більшість дескрипторів. Додатні факторні навантаження мають такі судження: те, що росіяни – наші *вороги*, було зрозуміло *завжди* (0,759); росіяни *завжди* становитимуть *загрозу* для українців (0,732); те, що росіяни – наші *вороги*, було зрозуміло ще у 2014 році (0,649); знесення *пам'ятників* росіянам – правильне рішення (0,623); *Голодомор* – геноцид українців, який спричинили росіяни (0,600); росіяни *завжди* були *упередженими* проти українців (0,586); росіяни цілеспрямовано розпалювали і далі розпалюють *упередження* проти українців (0,579); українці вважають росіян *варварами* – чи справді така думка має сенс (0,525); за час війни *стереотипні* уявлення українців про росіян зникли, натомість ці уявлення стали більш реалістичними (0,536); *українці переможуть* (0,482). Від'ємні факторні навантаження мають такі судження: *хороші росіяни*

існують (-0,691); українці і росіяни *довго* жили разом, і злагода була між ними (-0,661); росіяни і українці *колись* були братами (-0,618); українці і росіяни, як держави-сусіди, жили поруч, і війни *не було* (-0,591); *до війни* українці вірили, що росіяни хороші (-0,574); *після війни* росіяни стануть кращими (-0,562); я відчуваю жаль до росіян (-0,552); росіяни і українці порозуміються між собою *після війни* (-0,548); в уявленнях українців про росіян більше *стереотипів*, ніж правди (-0,537); росіяни – *нація* (-0,476). Цей фактор об'єднав судження, які свідчать про чітке розмежування з росіянами, сприйняття їх як ворогів, а також про часовий вимір взаємодії між українцями і росіянами. Так, більшість суджень містять часові сполучники (до і після війни, колись, завжди), дієслова в минулому, теперішньому і майбутньому часі та інші частини мови, які відображають часовий простір подій. Також до цього фактору належать судження, які пояснюють, чому українці сприймають росіян як ворогів: це і спричинення Голодомору в Україні, і штучне розпалювання росіянами упередженості проти українців, і багато чого іншого. Респонденти також поділяють твердження, які розвінчують історичні міфи про дружбу між росіянами і українцями, про відсутність історичних конфліктів і війн між ними. Історичні розбіжності ментальності українців і росіян настільки великі, що респонденти як на когнітивному, так і на емоційному та поведінковому рівнях усіяко дистанціюються від росіян (судження “спілкуватися з росіянами не варто” (0,692) тощо). Зближення між українцями і росіянами неможливе і після війни. Українці не сприймають росіян як суб'єктів соціальної взаємодії, не вважають їх цілісним суб'єктом історії, тобто єдиною нацією. Отже, цей фактор можна трактувати, з одного боку, як поглиблення ідентифікаційних процесів серед українців, посилення соціальної категоризації, різке вирізнення себе як окремої великої соціальної групи та протиставлення росіянам, а з другого боку – як розуміння історичних причин виникнення війни.

Фактор 2. Атрибуція відповідальності за війну (11,35% дисперсії). Порівняно з попереднім фактором цей фактор представлений дескрипторами, серед яких лише два від'ємні. До складу фактору увійшли такі судження: в українців завжди були жарти про кацапів, але й що з того – посміялися *та й на цьому все* (0,582); виникає бажання запитати в росіян: “*Як же так, ми ж колись були братами?*” (0,567); українці з росіянами “разом воювали” (1941–1945), *то чого б вони мали напасти на українців* (0,549); уявлення українців про росіян завжди були *реалістичними* (0,547); у росіян завжди були жарти про хохлів, *але ж усе було нормально між нами* (0,493); насамперед російська влада і Путін *винні у війні* (0,489); після війни українці стануть більш *реалістично* оцінювати росіян (0,467); *чи зможуть українці вибачити*

росіянам (-0,328); *росіяни – нація* (-0,326). На відміну від попереднього в цьому факторі дескриптори “росіяни і українці колись були братами” (0,409), “українці і росіяни довго жили разом, і злагода була між ними” (0,399), “українці і росіяни, як держави-сусіди, жили поруч, і війни не було” (0,429) мають прямі кореляційні зв’язки з фактором, а не обернені. І, навпаки, дескриптор “те, що росіяни – наші вороги, стало зрозумілим лише тепер” змінив полюс із негативного на позитивний (0,422). Цікаво, що цей фактор також містить судження “уявлення українців про росіян завжди були реалістичними” (0,547) і є “історично правильними” (0,325). Такий варіант соціальної перцепції українцями росіян фіксує збентеженість українців розпочатою росіянами війною, зміну з початком війни уявлень про росіян та атрибуцію відповідальності за війну. Якщо попередній фактор містить історичний погляд українців на взаємодію з росіянами, очікуваний і закономірний перехід російсько-українських відносин у війну, то цей акцентує увагу на щирих емоційних реакціях українців щодо неочікуваності війни, шокованості психіки таким поворотом подій, обманутості позитивних і, здавалося б, реалістичних переконань щодо росіян. Закономірним результатом завершення таких емоційних риторичних запитань до самих себе є визначення винуватця війни – російської влади і Путіна.

Фактор 3. Війна – когнітивний дисонанс / ідентичність українця в процесі становлення (8,36% дисперсії). Тут найбільш навантаженими виявилися значення, які презентують судження, з якими не погоджуються респонденти, а саме: те, що росіяни готувалися до війни, мені завжди було зрозуміло (-0,506); вивір/ла в те, що росіяни почнуть повномасштабне вторгнення в Україну (-0,466); завжди цікавився/цікавилася історією українсько-російських відносин (-0,319). Ці зворотні судження узгоджуються з прямим визнанням того, що “росіяни – наші вороги, і це стало зрозумілим лише під час повномасштабного вторгнення росіян” (0,300). Тобто цей фактор презентує уявлення респондентів про росіян, яке базується на відвертому їхньому зізнанні, що *російсько-українська війна для них незрозуміла*, а історією відносин українців з росіянами вони не цікавилися. Позитивно корелюють з фактором дескриптори, які описують суперечливе ставлення українців до росіян: до війни українці *вірили, що росіяни хороші* (0,518), а наразі вважають, що росіяни – нація (0,332); водночас респонденти визнають, що Голодомор – геноцид українців, який спричинили росіяни (0,347), та з огляду на історичні події саме росіяни вели війни проти українців (0,309). Цікаво, що тут респонденти визнають упередженість українців щодо росіян, а її зростання вважають нормальним для війни явищем (0,619). Нагадаємо, що перший фактор містив судження, які

наголошували на реалістичності уявлень українців про росіян, а цей, третій, – на незрозумілості подій та упередженнях. Отже, тут ідентичність українців перебуває в процесі становлення, а сам факт війни виявився для них когнітивним дисонансом, долання якого відбувається завдяки трактуванню ставлення до росіян як упередженості.

Фактор 4. Аутгруповий проросійський фаворитизм українців (8,28% дисперсії). Лише позитивні дескриптори в цьому факторі є значущими, а негативний полюс утворюють малозначущі дескриптори. Так, респонденти погоджуються з тим, що їм завжди було зрозумілим, що *росіяни готуються до війни* (0,431), що вони завжди цікавилися *історією українсько-російських відносин* (0,410); водночас вони вірять, що *хороші росіяни існують* (0,360), що *росіяни – нація* (0,335) і *слов'яни* (0,309). Хоча негативний полюс складається з малозначущих дескрипторів, але їх варто навести для кращого розуміння фактору: респонденти заперечують, що *росіяни – маргінали* (-0,281) і *варвари* (-0,177); вони не погоджуються із судженням, що *не варто спілкуватися з громадянами Росії, ким би вони не були, рідними чи знайомими* (-0,252). Отже, така сукупність суджень явно свідчить про шанобливе ставлення до росіян, а також визнання росіян нацією, яка заслуговує на визнання.

Фактор 5. Проросійська ідентичність і покора долі (7,78% дисперсії). Респонденти погоджуються із судженням, що після війни *росіяни стануть кращими* (0,463), що *росіяни і українці порозуміються між собою після війни* (0,378); що *українці зможуть вибачити росіянам* (0,347); що *кацап – це упередження* (0,383), і відчують *до росіян жаль* (0,337). До цих суджень, які послідовно узгоджуються між собою, додається судження, яке дещо дисонує з попередніми, про те, що *росіяни завжди експлуатували українців* (0,388). До складу цього фактору увійшов лише один дескриптор, який негативно корелює з фактором. Респонденти не погоджуються із судженням, що *зростання упередженості українців проти росіян – нормальне для війни явище* (-0,315). Цей фактор явно описує проросійську ідентичність і віру в те, що якимось міфічним способом усе налагодиться, а українці і росіяни згодом помиряться.

За результатами емпіричного дослідження можна зробити такі **висновки**:

1. У семантичній структурі уявлень українців про росіян дескриптори, які описують зневажливо-принизливе ставлення до росіян, мають низьке навантаження. Негативні стереотипні уявлення про росіян як про алкоголіків, фриків, рабів, різників не визначають зміст соціальних уявлень респондентів про росіян.

2. Фактор, який пояснює найбільшу частку дисперсії, містить дескриптори ідентифікації українцями росіян як ворожої аутгрупи, дистанціювання від неї, вектор часу в процесах соціальної перцепції, опору на історичні події як пояснення українцями свого ставлення до росіян та відокремлення стереотипів від правди.

3. Хорошими предикторами виокремлення різних уявлень українців про росіян стали такі ознаки: хороші росіяни існують; українці вірили до війни, що хороші росіяни існують; росіяни – нація; те, що росіяни готувалися до війни, завжди було зрозуміло; відчуття жалю до росіян.

4. Структура семантичних уявлень українців про росіян на тлі російсько-української війни свідчить про те, що в процесах соціальної перцепції українцями росіян насамперед реалізується соціально-ідентифікаційна функція уявлень. Також важливою є функція атрибуції відповідальності за війну. Водночас у структурі семантичних уявлень респондентів простежується компенсація негативних емоцій і долання когнітивного дисонансу.

Обмеження дослідження. Емпіричне дослідження не є репрезентативним, оскільки воно здійснено на вибірці, що представляє умовну соціальну групу українців, яка за специфікою своєї професійної діяльності покликана зміцнювати українську ідентичність і патріотизм, повсякчас визначатися у своїх ставленнях до росіян, для якої інтелектуальна діяльність є провідною на момент дослідження і буде такою в її майбутній роботі. Зовсім не відкидаємо ймовірність виявлення іншої структури уявлень українців про росіян, дослідження яких буде проведено на іншій умовній або реальній групі респондентів. **Соціальна значущість дослідження** полягає у визначенні теоретичних і методичних підходів до виявлення об'єктивної картини переконань та ставлень українців до росіян, наявності в структурі їхньої соціальної перцепції поверхових і стереотипних уявлень чи осмислених і логічно обґрунтованих концептів. Фіксація типових дискурсів українців, які визначають зміст їхньої соціальної перцепції аутгрупи росіян, може стати основою для побудови міжгрупових відносин українців з іншими аутгрупами, котрі є мирними, дружніми до українців або ж займають нейтральну позицію щодо російсько-української війни. Розгортання діалогу між українцями і представниками інших країн, необхідного для формування ширшої коаліції в протистоянні російському агресору, розуміння та підтримка українців в умовах війни представниками інших аутгруп є надзвичайно значущими.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У контексті російсько-української війни особливої актуальності набувають питання

методології і термінології соціальної перцепції ворожої групи мирною, а також визначення адекватності й правильності перцепції. Стереотипи та упередження, які зазвичай стають більш стійкими під час міжгрупових конфліктів, не утворюють вичерпний перелік продуктів сприймання соціальними групами одна одною. Варто говорити про когнітивні, емоційні та поведінкові складники соціальної перцепції аутгрупи. Крім того, етика взаємодії представників інгрупи і аутгрупи, яка передбачає справедливість оцінок їхніх дій і вчинків, співвіднесення атитюдів груп із соціальною ситуацією, динаміка різних вимірів перцепції інгрупи і аутгрупи мають братися до уваги, коли йдеться про оцінювання упередженості щодо аутгрупи або ж реальне справедливе відображення сутності аутгрупи. Критерію наявності негативних стереотипів та атитюдів недостатньо для визначення міжгрупової упередженості. Про справжню упередженість можна говорити тоді, коли аутгрупа отримує не просто нижчі оцінки, ніж інгрупа, а хибні, спотворено-негативні і несправедливі оцінки. Міжгрупова упередженість є окремим випадком міжгрупової перцепції та взаємодії. Неупереджена соціальна перцепція аутгрупи передбачає також її реалістичну оцінку, а така оцінка може бути і негативною. Ці теоретичні засади дослідження соціальної перцепції аутгрупи стали підґрунтям для локального емпіричного дослідження структури семантичних уявлень українців про росіян. Дослідження показало, що сприйняття українцями росіян позбулося більшості позитивних стереотипів про росіян на кшталт “братерської дружби” і “разом воювали” (під час Другої світової війни), які функціонували в соціальному просторі ще до повномасштабного вторгнення росіян в Україну. Результати факторного аналізу показали, що визначення історичних причин російсько-української війни та ідентифікаційні процеси серед українців є ознаками фактору, який виявився найбільш інформативним і робить найбільший внесок у сумарну дисперсію значень показників соціальної перцепції. Історичні події, розуміння логіки подій та означення росіян як ворогів відповідно до їхніх учинків відображають основні змісти соціальних репрезентацій респондентів. Відповідно до цих результатів негативну соціальну перцепцію українцями росіян означено як справедливо-релевантну їхнім ворожим діям, що співвідноситься із загальними для всіх суб’єктів соціальної взаємодії етичними нормами оцінювання.

Є й інші фактори, які описують соціальну перцепцію українцями росіян, почасти з позицій проросійської ідентичності. Важливо зазначити, що жоден з виокремлених під час дослідження факторів соціальної перцепції українцями росіян не містить негативних аутгрупових означень росіян, які зазвичай виявляються в їхніх зневажливих прізвиськах. Тобто

такі вербальні упередження, звісно, трапляються серед українців, але не вони не стали визначальними в структурі досліджуваних семантичних уявлень респондентів.

Отже, соціальна перцепція аутгрупи, а особливо в контексті війни між великими соціальними групами, має бути концептуалізована, що й було започатковано в цій статті. Коли йдеться про оцінювання аутгрупи, обов'язково слід брати до уваги етику міжгрупової взаємодії, специфіку соціальної ситуації, складність і багатовимірність процесів соціальної перцепції. Репрезентативні дослідження соціальної перцепції аутгрупи становлять перспективу наших подальших досліджень.

Список використаних джерел

Дроздов, О. (2023). Динаміка соціально- та політико-психологічних особливостей вітчизняної молоді протягом російсько-української війни. *Проблеми політичної психології*, 14(28), 106–121. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol14-Year2023-142>

Паніотто, В. (2023, Жовтень). *Міжетнічні упередження в Україні. Жовтень 2023*. Взято з <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1364&page=1>

Пирог, Г. В., & Шмиглюк, О. Г. (2019). *Особливості сприймання росіянами та поляками. Науковий вісник ХДУ. Серія "Психологічні науки"*, 3, 144–151. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2019-3-20>

Слюсаревський, М. М. (Ред.) (2018). *Основи соціальної психології*. Київ: Талком.

Чорна, Л. (2023). Механізми міжгрупової взаємодії: пояснювальні принципи, історичні і територіальні виміри. *Проблеми політичної психології*, 13(27), 26–42. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol13-Year2023-124>

Чорна, Л. Г. (Ред.), Горностай, П. П., Вус, В. І., Коробанова, О. Л., & Плетка, О. Т. (2023). *Психологія міжгрупової взаємодії у вимірах війни і миру*. Кропивницький: Імекс ЛТД.

Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.

Bogardus, E. S. (1925). Measuring Social Distances. *Journal of Applied Sociology*, 9, 299–308.

Brewer, M. B., Dull, V., & Lui, L. (1981). Perceptions of the elderly: Stereotypes as prototypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(4), 656–670. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.41.4.656>

DiDonato, T. E., Ullrich, J., & Krueger, J. I. (2011). Social perception as induction and inference: An integrative model of intergroup differentiation, ingroup favoritism, and differential accuracy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(1), 66–83. <https://doi.org/10.1037/a0021051>

Dovidio, J. F., & Gaertner, S. L. (2010). Intergroup bias. In S. T. Fiske, D. T. Gilbert, & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of Social Psychology* (5th ed.), 2, 1084–1121. Hoboken, NJ: Wiley.

Dovidio, J. F., Brigham, J. C., Johnson, B. T., & Gaertner, S. L. (1996). Stereotyping, prejudice, and discrimination: Another look. In C. N. Macrae, C. Stangor, & M. Hewstone (Eds.), *Stereotypes and stereotyping* (pp. 276-319). New York: Guilford.

Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 878–902.

Freud, S. (1917). Taboo of virginity. *Standard Edition*, 11, 191–208. London: Hogarth.

Giacomo di, J.-P. (1980). Intergroup alliances and rejections within a protest movement (analysis of the social representations). *European Journal of Social Psychology*, 10(4), 329–344. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420100402>

Hogg, M. A. & Gaffney, A. M. (2018). Group processes and intergroup relations. In John T. Wixted (Ed.), *The Stevens' handbook of experimental psychology and cognitive neuroscience*. Vol. 3: Developmental and social psychology. New York: John Wiley & Sons, Inc. doi: 10.1002/9781119170174.epcn414

Jetten, J., Spears, R., & Postmes, T. (2004). Intergroup Distinctiveness and Differentiation: A Meta-Analytic Integration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(6), 862–879. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.86.6.862>

Jost, J. T., & Major, B. (Eds.) (2001). *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. Cambridge University Press.

Kay, A. C., Day, M. V., Zanna, M. P., & Nussbaum, A. D. (2013). The insidious (and ironic) effects of positive stereotypes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(2), 287–291. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2012.11.003>

Knowles, M. L., & Gardner, W. L. (2008). Benefits of membership: The activation and amplification of group identities in response to social rejection. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(9), 1200–1213. <https://doi.org/10.1177/0146167208320062>

Lippmann, W. (1922). *Public opinion*. Harcourt, Brace.

Moscovici, S. (2000). *Social Representations. Explorations in Social Psychology*. Wiley: John & Sons, LTD.

Stangor, C. (2016). The study of stereotyping, prejudice, and discrimination within social psychology: A quick history of theory and research. In T. D. Nelson (Ed.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (2nd ed., pp. 3–27). Psychology Press.

Štambuk, M., Čorkalo Biruški, D., & Kapović, I. (2022). Deeds, not words: Understanding intergroup apology and forgiveness from different sides of conflict.

Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology, 28(3), 397–405. <https://doi.org/10.1037/pac0000622>

Pettigrew, T. F. (1959). Regional differences in anti-Negro prejudice. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59(1), 28–36. <https://doi.org/10.1037/h0047133>

Ross, L. (1977). The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. In Berkowitz, L. (Ed.), *Advances in experimental social psychology*. Vol. 10 (pp. 173–220). New York: Academic Press.

Ross, L., Lepper, M. & Ward, A. (2010). History of social psychology: Insights, challenges, and contributions to theory and application. In S. Fiske, D. Gilbert, Lindzey, G. (Eds.), *Handbook of social psychology* (5th ed., Vol. 1) (pp. 3–50). New Jersey, Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.

Ross, L., & Nisbett, R. E. (1991). *The person and the situation: Perspectives of social psychology*. New York: McGraw-Hill.

Tajfel, H., Billig, M., Bundy, R. P., & Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 1, 149–177.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior.

In S. Worchel & W. Austin (Eds.), *Psychology of Intergroup Relations* (pp. 7–24). Chicago, IL: Nelson-Hall.

References

Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley. (in English)

Bogardus, E. S. (1925). Measuring Social Distances. *Journal of Applied Sociology*, 9, 299–308. (in English)

Brewer, M. B., Dull, V., & Lui, L. (1981). Perceptions of the elderly: Stereotypes as prototypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(4), 656–670. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.41.4.656> (in English)

Chorna, L. (2023). Mekhanizmy mizhhrupovoi vzaiemodii: poiasniuvalni pryntsy, istorychni i terytorialni vymiry [[Mechanisms of intergroup interaction: explanatory principles, historical and territorial dimensions](#)]. *Problemy politychnoi psykholohii* [[Problems of political psychology](#)], 13(27), 26–42. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol13-Year2023-124> (in Ukrainian)

Chorna, L. H. (Ed.), Hornostay, P. P., Vus, V. I., Korobanova, O. L., & Pletka, O. T. (2023). *Psykholohiia mizhhrupovoi vzaiemodii u vymirakh viiny i myru* [[Psychology of intergroup interaction in dimensions of war and peace](#)]. Kropyvnytskyi: Imeks LTD. (in Ukrainian)

DiDonato, T. E., Ullrich, J., & Krueger, J. I. (2011). Social perception as induction and inference: An integrative model of intergroup differentiation, ingroup favoritism, and differential accuracy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100 (1), 66–83. <https://doi.org/10.1037/a0021051> (in English)

Dovidio, J. F., Brigham, J. C., Johnson, B. T., & Gaertner, S. L. (1996). Stereotyping, prejudice, and discrimination: Another look. In C. N. Macrae, C. Stangor, & M. Hewstone (Eds.), *Stereotypes and stereotyping* (pp. 276–319). New York: Guilford. (in English)

Dovidio, J. F., & Gaertner, S. L. (2010). Intergroup bias. In S. T. Fiske, D. T. Gilbert, & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of Social Psychology* (5th ed.), 2 (pp. 1084–1121). Hoboken, NJ: Wiley. (in English)

Drozdov, O. (2023). Dynamika sotsialno- ta polityko-psykholohichnykh osoblyvosti vitchyznianoï molodi protiahom rosiisko-ukrainskoi viiny [[Dynamics of social and political-psychological characteristics of the national youth during the Russian-Ukrainian war](#)]. *Problemy politychnoi psykholohii* [[Problems of political psychology](#)], 14(28), 106–121. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol14-Year2023-142> (in Ukrainian)

Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 878–902. (in English)

Freud, S. (1917). Taboo of virginity. *Standard Edition*, 11, 191–208. London: Hogarth. (in English)

Giacomo di, J.-P. (1980). Intergroup alliances and rejections within a protest movement (analysis of the social representations). *European Journal of Social Psychology*, 10(4), 329–344. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420100402> (in English)

Hogg, M. A. & Gaffney, A. M. (2018). Group processes and intergroup relations. In John T. Wixted (Ed.), *The Stevens' handbook of experimental psychology and cognitive neuroscience*. Vol. 3: Developmental and social psychology. New York: John Wiley & Sons, Inc. doi: 10.1002/9781119170174.epcn414 (in English)

Jetten, J., Spears, R., & Postmes, T. (2004). Intergroup Distinctiveness and Differentiation: A Meta-Analytic Integration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(6), 862–879. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.86.6.862> (in English)

Jost, J. T., & Major, B. (Eds.) (2001). *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. Cambridge University Press. (in English)

Kay, A. C., Day, M. V., Zanna, M. P., & Nussbaum, A. D. (2013). The insidious (and ironic) effects of positive stereotypes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(2), 287–291. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2012.11.003> (in English)

Knowles, M. L., & Gardner, W. L. (2008). Benefits of membership: The activation and amplification of group identities in response to social rejection. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(9), 1200–1213. <https://doi.org/10.1177/0146167208320062> (in English)

Lippmann, W. (1922). *Public opinion*. Harcourt, Brace. (in English)

Moscovici, S. (2000). *Social Representations. Explorations in Social Psychology*. Wiley: John & Sons, LTD. (in English)

Paniotto, V. (2023, October). *Mizhetnichni uperedzhennia v Ukraini. Zhovten 2023* [Interethnic prejudice in Ukraine, 2023, October]. Retrieved from <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1364&page=1> (in Ukrainian)

Pettigrew, T. F. (1959). Regional differences in anti-Negro prejudice. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59(1), 28–36. <https://doi.org/10.1037/h0047133> (in English)

Pyroh, H. V., & Shmyhlyuk, O. H. (2019). Osoblyvosti sprymania rosiian ukraintsiamy ta poliakamy [Perception peculiarities of russians by ukrainians and poles]. *Naukovyi visnyk KHDU. Seriya "Psykhologichni nauky"* [Scientific Bulletin of KhSU. Series "Psychological Sciences"], 3, 144–151. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2019-3-20> (in Ukrainian)

Ross, L. (1977). The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. In Berkowitz, L. (Ed.), *Advances in experimental social psychology*. Vol. 10 (pp. 173–220). New York: Academic Press. (in English)

Ross, L., Lepper, M. & Ward, A. (2010). History of social psychology: Insights, challenges, and contributions to theory and application. In S. Fiske, D. Gilbert, Lindzey, G. (Eds.), *Handbook of social psychology* (5th ed., Vol. 1) (pp. 3–50). New Jersey, Hoboken: John Wiley & Sons, Inc. (in English)

Ross, L., & Nisbett, R. E. (1991). *The person and the situation: Perspectives of social psychology*. New York: McGraw-Hill. (in English)

Slyusarevskyy, M. M. (Ed.) (2018). *Osnovy sotsialnoi psykholohii* [Basics of social psychology]. Kyiv: Talkom. (in Ukrainian)

Stangor, C. (2016). The study of stereotyping, prejudice, and discrimination within social psychology: A quick history of theory and research. In T. D. Nelson (Ed.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (2nd ed., pp. 3–27). Psychology Press. (in English)

Štambuk, M., Čorkalo Biruški, D., & Kapović, I. (2022). Deeds, not words: Understanding intergroup apology and forgiveness from different sides of conflict. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 28(3), 397–405. <https://doi.org/10.1037/pac0000622> (in English)

Tajfel, H., Billig, M., Bundy, R. P., & Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 1, 149–177. (in English)

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. Austin (Eds.), *Psychology of Intergroup Relations* (pp. 7–24). Chicago, IL: Nelson-Hall. (in English)